

Модус літератури в геокультурних вимірах*

Сучасне українське літературознавство в останні два десятиліття зробило досить-таки вдалу спробу жити «самостійним», незалежним від політики, ідеологічних чинників та стереотипів життям. Відбулося оновлення наукового апарату, розширення горизонтів літературно-критичних інтерпретацій, продуктивне «всотування» досвіду зарубіжного та без підстав забороненого вітчизняного літературознавства, звільнення від фантомів соцреалістичного дискурсу. Однак вважати завершеними подібні процеси означало б вкрай помилятися.

Необхідним рушієм подальшого наукового поступу є сміливе новаторство у сфері наукових студій, що базується на незаангажованості і мусить підкріплюватися загальною ерудицією автора та його авторитетом у наукових колах. Саме неординарність, навіть контрверсійність міркувань таких відомих дослідників літератури, як Г. Грабович, С. Павличко, Н. Зборовська, Т. Гундорова, М. Моклиця та ін., спричинилися до своєрідної «революції» в українському літературознавстві, до розірвання «зачарованого кола» канонічного наукового дискурсу, до продукування нових концепцій розвитку письменства. Свідченням цього є наявність багатьох полемік, вільного обміну думками на сторінках авторитетних літературознавчих журналів, на конференціях та у приватному спілкуванні. Про дискусію як необхідний чинник розкодування деформованого за багато десятиліть наукового мислення мовиться сьогодні у середовищі української інтелектуальної еліти.

Саме таку стратегію оновлення науки про літературу пропагує у своїй монографії «Література як геокультурний проект» один із провідних сучасних літературознавців – професор Ярослав Поліщук. Концепція дослідника базується на утвердженні свободи наукового мислення, залученні широкого спектру новітніх літературознавчих методик. Прикметно, що праця Я. Поліщука вийшла у серії «Монограф», яку започаткувало видавництво «Академвидав» у 2006 році, опублікувавши «проект психоісторії новітньої української літератури» Н. Зборовської «Код української літератури». Цією серією видавництво поставило перед собою мету «сформуванню символічну українську аристократичну ложу науковців, зацікавлених у розбудові національної інтелектуальної традиції», «об'єднати авторів наукових праць, які ґрунтовно, сміливо і полемічно досліджують актуальні для сучасності і майбутнього проблеми». «Сміливе, комплексне, контрверсійне осмислення проблем, актуальних для інтелектуального дискурсу», репрезентує і монографія Н. Зборовської, і рецензоване нами дослідження.

Книга Я. Поліщука являє собою збірник наукових статей, у яких порушуються як актуальні

питання концептуального характеру, так і важливі аспекти конкретних явищ літературного розвою. Автор демонструє широкий науковий діапазон – і теоретичний, і прикладний. У «Передмові» він обґрунтовує свою теорію літературного поступу, ключовим поняттям якого є «інверсія» (з лат. *inversio* – перегортання, перестановка). Дослідника цікавлять такі вектори цього полісемантичного поняття, як інверсивність літератури щодо себе самої, інверсивність у галузі літературної критики та історії літератури, а також спрямованість інверсії за межі самої літератури. Безперечно, що усі грані цієї категорії як культурологічного та літературознавчого терміна мають індивідуально-суб'єктивне підґрунтя. Саме на цьому наголошує автор, формулюючи концепцію своєї книги.

У статті «Типи художнього мислення» літературознавець порушує питання про історію літератури як суб'єктивну річ, що продукує подальші наукові «роздоріжжя». Вдалим у цьому контексті є епіграф – думка англо-австрійського філософа Карла Поппера про наукову гру: «Науковій грі, зрештою, немає кінця. Той, хто певного дня вирішив би, що наукові твердження не вимагають подальшого звіряння і що можна визнати їх остаточно зверифікованими, вибуває з гри» (с.7). Ці слова є своєрідним мотто до наукової аурі аналізованого видання. Слід зауважити, що до кожного з розділів дослідник вдало підбирає епіграфи, які відображають суть його власних міркувань і є ніби їхньою філософською формулою.

В основу своєї наукової концепції Я. Поліщук ставить теорію «властивих форм художнього мислення» Н. Фрая. У полі зору науковця опиняється літературний процес XIX-XX ст. Він виділяє чотири типи модусів художнього мислення в українській літературі цього періоду: комедія, романс, трагедія та іронія – і простежує їх вербалізацію в національному художньому просторі від «Енеїди» І.Котляревського, творчості поетів-романтиків до іронічного дискурсу літератури постмодерну. Наявність «ефекту зміщення модусів» свідчить про неможливість створення універсальної парадигми літературного прогресу, про його підпорядкованість не тільки внутрішній еволюційній динаміці, а й зовнішнім чинникам, що мали потужний вплив на літературний процес і коригували його розвиток (наприклад, в епоху соцреалізму). Окремі міркування дослідника мають полемічний характер, адже, як твердить сам автор, «теоретична модель не розв'язує всіх суперечностей, але їх виявляє і певною мірою загострює, провокуючи літературознавця до глибшої рефлексії над засадничими елементами, які дозволяють нам сприймати низку фактів і текстів як єдину канву історії літератури» (с. 29).

У полі наукового осмислення професора – історична белетристика XIX ст., зокрема візії історії М. Гоголя, Г. Сенкевича та М. Старицького, адже «уявлення про минуле... добре відображає динамі-

* Поліщук Я.О. Література як геокультурний проект: Монографія. – К.: Академвидав, 2008. – 304 с. (Монограф)

ку самосвідомості літератури» (с.31). Автор досліджує історію двох редакцій «Гараса Бульби», що свідчить, на його думку, «про феномен морально-психологічного роздвоєння» письменника. А також доводить, що українська історична белетристика наступного періоду в такій чи іншій формі кореспондувала з творами М. Гоголя, і називає причини цього феномену: «По-перше, у властиво літературному дискурсі «малоросійські повісті» письменника стають безперечним взірцем – у сенсі стилю, мови, жанру, а надто через представлення у всіх цих формах духу етносу, минувшини та традиції українства. По-друге, характери Миколи Гоголя, що втілювали ментальність українців, виявляються живучими типологічними масками» (с.41-42). Дослідник педальєє ще один аспект, осмислюючи ранні повісті М. Гоголя як вихідний пункт полемічного дискурсу української історичної прози.

Цікавими є міркування автора монографії з приводу українського формалізму. У цьому контексті він аналізує проблеми розвитку нашої науки про літературу, наголошує на здобутках філологічної школи В. Перетца, що відіграла важливу роль у відродженні українського літературознавства в перші десятиліття ХХ ст., на розвитку формальних ідей у працях істориків літератури та літературних критиків 20-х рр., означає його як «інтуїтивний формалізм». Оскільки брак досвіду формальної інтерпретації художнього тексту до сьогодні гостро відчувається в дослідженнях науковців, то автор робить висновок про необхідність і продуктивність засвоєння уроків формального методу і його «вписування в нові й нові контексти гуманітарної науки початку ХХІ ст.».

Я. Поліщук ставить питання про можливість чи неможливість «реінкарнації» української історії літератури. Дослідника насамперед цікавлять проблеми літературознавчої методології. Після багаторічного засилля соціологічного підходу до трактування різних аспектів літературного процесу, активне використання, а часом дещо хаотичне засвоєння здобутків різних методологічних шкіл світового літературознавства призводить до того, що виробити інтегральний вектор розвитку науки про літературу на сьогоднішній день вкрай важко, практично неможливо. Важливим досягненням останніх років є свобода наукових інтерпретацій, вільний обмін науковими думками, що сприяє «розчищенню намулу марксистської науки» і цілком природно руйнує моноекторність наукових пошуків. Полемізуючи з окремими літературознавцями, автор монографії не бачить проблеми в «розхитуванні наукового корабля суперечками з позицій різновекторних методологій» і говорить про необхідність перегляду усталених, стереотипних матриць історіографії.

Дослідник долучається до полеміки (точніше, продовжує її) про нову історію української літератури, яка точилася на сторінках літературознавчого журналу «Слово і час» та часопису «Критика», дискутує з окремими авторитетними вченими – М. Нанком, В. Дончиком, І.Моторнюком, П. Іванишиним

та ін. У цілому ж, безперечно, не розв'язує складної проблеми «якою ж повинна бути універсальна історія літератури?», бо такого рецепту на сьогодні не існує, а тільки порушує ряд важливих питань і спонукає до роздумів та певних висновків.

Окремі статті рецензованого видання, як уже мовилося, присвячені конкретним, непересічним явищам літературного розвою. Маємо на увазі аналіз інтертекстуального поля поеми І.Франка «Мойсей», її «діалог із традицією», екзистенційно-філософського дискурсу драми «Одержима» Лесі Українки; спробу здійснити поетикальну та філософсько-психологічну проєкцію творчої індивідуальності М. Хвильового, окреслити його мистецьке кредо. Автор вправно простежує найважливіші ознаки сесційної поезики у творчому доробку митців молодомузівців і виводить формулу семи «Е»: естетизм, екзотизм, еkleктизм, еротизм, екстравагантність та ексцентризм, енігматичність, ескапізм.

Вчений актуалізує питання про моделі масової та елітарної літератури, простежує генезу подібної диференціації і акцентує на тому, що саме в період раннього модернізму «народжується усвідомлення відмінності» цих літературних моделей, що «розвивається й поглиблюється протягом ХХ ст.» (с. 169). Аналізуючи сучасний стан речей, дослідник діагностує, що, «починаючи з 80-90-х років, дилема двох літературних моделей зазнає істотної дифузії», а «поєднання елементів елітарної та масової культур стає передумовою народження естетичної мови нового покоління, нової доби» (с.184). Видається, що подібна інтеграція, однак, не знімає проблему задоволення естетичних смаків широкого читацького загалу (якщо можна так висловитися) і зумовлює подальшу різнополосність канонічної та альтернативної «кондиції» літератури.

Представляючи літературу як геокультурний проєкт, Я. Поліщук не оминув проблеми міжкультурних взаємин, що особливо активізувалися в 1920-1930 рр. Він ставить перед собою завдання здійснити «аналіз геокультурної пропозиції української літератури означеного періоду». «Інтерес викликає передусім спроба перетворення колоніальної моделі на парадигму повновартісної національної культури. Такий процес передбачав формування нової концепції розвитку, розширення горизонту міжлітературних зв'язків, але також якісної, функціональної зміни тих контактів та орієнтацій, які вже існували в культурі» (с.205–206), – так автор формулює предмет свого дослідження. Як об'єкт аналізу виділяє найбільш прикметні прояви цього процесу: модель геокультурної політики, артикульовану М. Хвильовим, який «найпереконливіше представляє дух культурного експериментаторства 20-х років», вектор компаративної пропозиції українського неокласицизму та геокультурної орієнтації західноукраїнського літературно-критичного дискурсу. У заключній частині статті автор робить проєкцію на сучасну культурну ситуацію, наголошуючи на співіснуванні в ній кількох моделей культури і недостатності засвоєння досвіду попередників.

Проблеми пошуку національної літературою власної ідентичності дослідник торкається в спеціальній студії, присвяченій вивченню дискурсу постмодернізму в сучасному літературному просторі. Він окреслює «соціально-культурний ландшафт» української версії постмодернізму, наголошує на його специфічних рисах, зокрема на його постколоніальному статусі, на проблемі комунікації між автором та читачем тощо.

Окремий розділ стосується ключових постатей діаспорного літературознавства, так званих «двох Юрків» – Юрія Шереха та Юрія Лавриненка. Аналіз здійснюється тут крізь призму їх особистісних взаємин, акцентується на спорідненості не тільки їх біографій, а й «підкресленій спорідненості їх характерів та душ», і водночас на принципових ідейно-світоглядних відмінностях та розбіж-

ності поглядів на літературний процес у зрілий творчий період.

Як і в попередніх своїх публікаціях, Я. Поліщук вражає читача широким колом наукових зацікавлень та інтерпретаційного матеріалу, глибиною проникнення у суть досліджуваних явищ, ґрунтовністю висновків, наявністю багатовекторного культурологічного контексту, прозорістю стилю. Автору вдалося представити суттєві аспекти геокультурної парадигми національної літератури.

Наявність подібних праць свідчить про щасливу перспективу вітчизняного літературознавства і спонукає до подальших наукових студій. Сподіваємося і від автора монографії нових публікацій і досягнень у сфері літературознавчих досліджень.

Балла Евеліна Юрївна,
кандидат філол. наук, доцент кафедри
української літератури УжНУ